

Nakon krupnih promena svaki novi režim nastoji da učvrsti legitimnost kritikom prošlosti i razdvajanjem ranije vlasti od njenih pristalica: kažnjavanje i stigmatizovanje odgovornih, rehabilitacija žrtava, nacionalno pomirenje, amnestija i integracija. U sklopu opštih društvenointegrativnih aktivnosti, menjanje istorijskog sećanja ima neobično važnu ulogu. Tako nova vlast obznanjuje nedela prethodne, da bi stekla javnu podršku za postupak protiv odgovornih i otklonila pretnju od solidarnosti unutar policije, vojske i uprave protiv nove vlasti. Sličnu ulogu ima i amnestija koja čuva još neučvršćeni poredak od rasula, jer naglo kažnjavanje može provocirati restaurativni puč. Prevladavanje prošlosti imalo je raznovrsne oblike: od likvidacije čelnika starih elita međunarodnim (Nirnberg, Hag) ili nacionalnim sudovima, preko redovnih krivičnih procesa do opštih amnestija (Urugvaj ili Argentina posle vojnih diktatura). U Čehoslovačkoj su 1990-ih doneti tzv. Lustracioni zakoni, kojima je bivšim funkcionerima zabranjeno zaposedanje određenih službi, a u SR Nemačkoj posle 1989. usledila je sistematska čistka državnih službi i poseban postupak protiv pripadnika Državne bezbednosti DDR-a. Tipologija socijalnih i moralnih dimenzija prevladavanja prošlosti nužna je za razumevanje konkretnih tokova u pojedinim državama. Kod bivših socijalističkih režima berlinski politikolog Petra Bok (Bock) razlikuje: 1. kolonizatorski obrazac prevladavanja prošlosti (pripajanje DDR-a); 2. nacionalnooslobodilački (Balkan, naročito Hrvatska); 3. evolutivni (ostale zemlje). Proces je bio najsporiji u Slovačkoj i SR Jugoslaviji, u Hrvatskoj najviše prožet nacionalizmom, najsistematičniji u SR Nemačkoj, ponajviše antisovjetski i revanšistički u baltičkim republikama, i sl. Poseban problem je prevladavanje prošlosti u Švajcarskoj i Austriji. Tu je saradnja sa nacizmom bila dugo potisnuta iz istorijske svesti. Kod pomenutih država epohalni obrt 1989-90. ispoljavao se u procesima sa različitim udelom krivične i moralne krivice. Različit je bio otpor levice i različita srazmera antitotalitarne i antifašističke svesti, što je procesu opet davalo karakterističnu ideološku boju. Nije svuda bio isti ni odnos praktične i idejne strane prerade prošlosti, negde su povezane a negde ne, što je zavisilo od politike vladajućih snaga, nagomilanog revanšizma, raširenosti iskupljivačkog nacionalizma koji je ublažavao grehe prošlosti (u ratu na Balkanu naročito), brzine revizionističkog zaokreta stvaralačke inteligencije, oblika otpora levičarske inteligencije i sl. Na globalnom planu prevladavanje prošlosti važna je idejna strana globalizacije, tj. pokazatelj dugog tegobnog i protivrečnog procesa preispitivanja nacionalne prošlosti i stvaranja novog identiteta kao važne komponente razvoja. Nije reč o akademskoj niti pasivnoj rekonstrukciji prošlosti već aktivnom stvaranju idejne osnove novog ličnog i grupnog identiteta. Ovaj proces ukorenjen je u psihologiji krize, mentalitetu i političkoj kulturi.

Nije teško uočiti da je sa nestankom hladnog rata u globalnom procesu prevladavanja prošlosti stvoren prostor za idejni haos koji pojačava upadljiva relativizacija i instrumenalizacija istorije. SSSR se raspao pa je otpao glavni motiv i obrazac dosadašnjeg pisanja istorije u dimenzijama podele kontinenta i napetosti ideologija. Globalnu napetost između kapitalizma i socijalizma zamenio je niz manjih napetosti (nacionalnih, verskih, regionalnih). Novi sukobi tražili su oslonac unovom pisanju istorije kao važnom idejnom faktorom novog pravca razvoja. Prevladavanje prošlosti jeste u službi pravdanja globalizacije, ali i otpora njoj. Džad je upozorio da je jedna od najvećih poratnih i danas najsnažnijih iluzija upravo ona da je Evropa zauvek napustila doba sukoba, genocida (slična iluzija je bila raširena i nakon oba svetska rata). Ovu iluziju treba opovrgnuti sistematskim prikazom različitih oblika instrumentalnog prevladavanja prošlosti, zloupotrebe istorije, u kojima se na